

Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ

Poručníctví, nebo partnerství? Status manželky a majetkové spoluvlastnictví manželů ve středověkém Brně¹

Abstract: *Guardianship or Partnership? Status of Wife and Property Co-ownership of Spouses in Medieval Brno*

The text focuses on position of a wife in medieval urban milieu using medieval Brno as a case example. In addition to her legal status, which is reconstructed based on the analysis of valid legal norms, we pay attention mainly to the concept of property co-ownership of spouses and its functioning in everyday life, about which we can learn based on written cases that were part of the common agenda of the city council, that is gathered in the so-called Memorial Books.

Key words: *Middle Ages – urban – law – marriage – property co-ownership of spouses – gender history*

Volba životního partnera, ať už na základě vlastního rozhodnutí, nebo pod tlakem rodiny, byla pro středověkou ženu pocházející z jakékoli společenské vrstvy zásadním rozhodnutím. V dobové kultuře, které bylo vlastní vnímání v opozicích, jež implicitně obsahují hierarchii, byl mužský princip považován za dokonalejší a hodnotnější. Pokud je tato optika aplikována na uspořádání společnosti, o což se ve středověku stejnou měrou zasloužily náboženské i světské autority, výsledkem je patriarchální řád. V tom středověkém zastával muž nominálně dominantní úlohu, byl tím, kdo rodinu reprezentoval na veřejnosti, měl plné právo v rámci své domácnosti dohlížet (na manželku, děti, podřízené, služebnictvo) a v případě potřeby i trestat. Toto pojetí vycházelo z tradic římskoprávního institutu *patria potestatis* (otcovské moci) a bylo

1 Studie vznikla za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2016_046 (Mezi normou a realitou. Gender jako historiografický koncept v teorii i praxi). Navazuje na výzkum, který jsem realizovala pro svou netištěnou dizertační práci s názvem *Genderová analýza ekonomického života středověkého Brna v komparaci s Jihlavou a Znojmem*, obhájenou v roce 2013 na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

ve formě tzv. poručnictví jedním z důležitých dědictví, která středověk převzal z antiky.² Na rozdíl od antiky se však pod vlivem kanonického práva ve středověké Evropě výrazně omezily možnosti rozluky manželství.³

Předkládaný text se zaměřuje na postavení manželky v měšťanském prostředí na příkladu středověkého Brna. Vedle jejího právního statusu, který budeme rekonstruovat na základě analýzy platných norem, budeme věnovat pozornost hlavně pojetí společného jmění manželů a jeho fungování v každodenním životě. Tuto problematiku je nutné nahlížet v širokém dobovém kontextu a zohlednit nejen konkrétní právní normy a způsoby jejich aplikování do praxe, ale také obecné dobové pojetí vztahu mezi ženou a mužem v rámci manželského svazku a také změny, které s sebou všude ve středověké Evropě přináší městský způsob života.

Křesťanská církev chápe vztah muže a ženy jako duchovní pouto, v němž se zrcadlí vztah Krista a jeho církve. Na tomto základě bylo manželství jako instituce přijato IV. lateránským koncilem mezi svátosti a zpříšňovaly se podmínky pro jeho uzavření i ukončení, respektive anulaci (*divortium a vinculo*), případně rozluku od stolu a od lože (*divortium a mensa et thoro*).⁴ Toto obecné nastavení středověké společnosti, která považovala mužskou nadřazenost v rámci manželského svazku za ideál a zároveň znesnadňovala, až znemožňovala jeho ukončení, zásadním způsobem limitovalo manipulační prostor a možnosti žen v jeho rámci, a to ve všech společenských skupinách.⁵

Model manželského soužití, byť byl v rámci křesťanstva normován jednolitou církevní morálkou, však není možné považovat za statický systém. Z celé Evropy jsou od raného středověku doloženy snahy církve převzít manželství jako instituci do své agendy, stejně tak je ovšem bezpečně doloženo, že způsoby uzavírání manželství i podmínky manželského

2 K pojetí otcovské moci ve středověkém a raně novověkém domácím právu srov. Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012, především s. 36–77.

3 Ke kategoriím mužství a ženství ve středověké kultuře přehledně Christiane KLAPISCH-ZUBER, *Mužství a ženství*, in: Jacques Le Goff – Jean Claude Schmitt (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 413–423. K pojetí manželství v evropském středověku obecně Edith ENNENOVÁ, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 44–49, z recentních specializovaných prací věnovaných problematice manželství v prostoru střední Evropy srov. Paweł KRAS – Martin NODL (edd.), *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčeje* (Colloquia mediaevalia Pragensia 14), Praha 2014.

4 K instituci manželství v rámci agendy IV. lateránského koncilu naposledy David L. D'AVRAY, *Lateran IV and Marriage. What Lateran IV did not do about Marriage?*, in: Gert Melville – Johannes Helmrath (edd.), *The Fourth Lateran Council. Institutional Reform and Spiritual Renewal*, Affalterbach 2017, s. 137–142.

5 O způsobech ukončování manželství v pozdně středověkém Polsku Izabela SKIERSKA, *Rozwiązanie małżeństwa w Polsce późnego średniowiecza w świetle praktyki sądów kościelnych*, in: P. Kras – M. Nodl (edd.), *Manželství v pozdním středověku*, s. 35–51. Notoricky známý příklad tragického manželského svazku u české šlechty představuje sňatek Perchty z Rožmberka a Jana z Lichtenštejna, který rekonstruujeme z Perchtiných dopisů rodině, viz Anna SKÝBOVÁ, *Listy bílé paní rožmberské*, Praha 1985.

života až do pozdního středověku silně ovlivňovaly místní (světské) zvyklosti a tradice.⁶ Napětí mezi světským a církevním přístupem vnáší do dobového pojetí manželství značnou dynamiku, přičemž v praxi patřil mezi nejčastěji porušované kanonické zásady pro vznik manželského svazku, především v nejvyšších patrech společnosti, požadavek svobodného souhlasu obou stran. Na pojetí manželství a praxi rodinných vztahů mělo významný vliv také sociální prostředí. Například ve městech, na která se zaměříme v tomto textu, kde domácnosti nebývají příliš početné (v průměru čtyři pět osob), můžeme často pozorovat zesilování vzájemných vazeb v rámci nukleární rodiny, což mělo mimo jiné za následek posilování pozice manželky a dětí na úkor neomezené moci manžela.⁷ Tento proces byl akcelerován také významným podílem všech členů rodiny na výkonu řemesla či provozování obchodu, které se obvykle realizovaly přímo v domácnostech, jenž byl důležitý pro zachování ekonomické prosperity rodiny.⁸ Tyto posuny ve vnímání rodiny jsou dobře sledovatelné především ve sféře dispozičních práv mezi manželi a také na vývoji dědických vzorců především ve vztahu k dětem, které proces urbanizace Evropy významně ovlivnil.⁹ Vedle principu poručnictví manžela a otce se tak v některých městech především západní a severní Evropy prosazuje partnerštější přístup, kde jsou pravomoci jednotlivých členů a členek rodiny rozděleny rovnoměrněji, byť na normativní rovině není dominance muže zpochybňována.¹⁰

-
- 6 Ke koexistenci světských tradic a církevních požadavků v rámci svatebního rituálu až hluboko do 15. století např. Martin NODL, *In facie ecclesiae*, in: P. Kras – M. Nodl (edd.), *Manželství v pozdním středověku*, s. 53–61.
 - 7 V testamentech moravských královských měst nacházíme nejčastěji zmínky o jednom či dvou dětech, srov. Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, „*Mein tachter sol man zu pett und zu tisch aufsezzen als eines reichen mannes tachter.*“ *Childhood and adolescence in Moravian towns in the Late Middle Ages from the perspective of gender*, *Medium Aevum Quotidianum* 68, 2014, s. 47–65. K velikosti městské domácnosti ve středověkém Brně Jaroslav MAREK, *Lidnatost Brna v 14.–16. století*, Brno v minulosti a dnes 2, 1960, s. 128–129.
 - 8 K problematice organizace práce a propojení rodinného a pracovního života ve středověkých městech souhrnně např. Alfred HAVERKAMP (ed.), *Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt*, Köln 1984, přičemž městskou domácnost jako centrum řemeslné výroby zde akcentuje především Michael MITTERAUER, *Familie und Arbeitsorganisation in städtischen Gesellschaften des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, s. 1–37.
 - 9 K otázce vlivu urbanizace na strukturu rodiny a vztahy jednotlivých členů např. Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006, s. 32. Blíže o mechanismech moravského dědického práva ve vztahu k dětem v komparativní perspektivě Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Testamentární strategie v pozdně středověkých městech (na příkladu Brna a Znojma)*, *Časopis Matice moravské* 133, 2014, s. 253–272.
 - 10 O vývoji v oblasti struktury rodiny a rodinného soužití v širokých společenských souvislostech Michael MITTERAUER, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*, München 1984. Zajímavý pohled na pojetí manželství v domácí literatuře raného novověku přinesly v nedávné době Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009.

Preskriptivními prameny a dobovou literaturou zdůrazňovaná podřízenost manželky vedla k tomu, že evropskou historiografií zůstávala role vdaných měšťanských žen jako aktivních historických akterek dlouho nedoceňována. Korekci tohoto jednostranného pohledu v rámci medievistiky přineslo v poslední době několik specializovaných prací, které vedle detailního rozboru právní roviny manželského soužití zohledňují také každodenní život v daných městských lokalitách.¹¹

V této případové studii se při rozboru majetkoprávních vztahů mezi manželi zaměříme na situaci ve středověkém Brně, přičemž okruh platnosti brněnského městského práva byl v praxi mnohem širší. Patřila sem celá řada lokalit v blízkém i vzdálenějším okolí města.¹² Brněnské městské právo si vydobylo v českých zemích i v rámci střední Evropy velkou proslulost a významně ovlivnilo mj. první jednotnou domácí kodifikaci městského práva (Práva městská království českého Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579), proto má jeho poznání značnou časovou i geografickou relevanci.¹³ Konkrétní právní normy, které konstituovaly mantinely pro dobové jednání manželů, podrobíme srovnání s doklady z právní praxe, což nám umožní sledovat jejich aplikaci i relevantní významové posuny. Příklady z praxe jsou dochovány ve formě písemně zaznamenaných případů řešených jako součást běžné agendy městské rady, které byly následně pro větší jistotu zapsány do tzv. *Pamětních knih*. Zohledníme rovněž výpovědi dochovaných testamentů.

Středověké brněnské právo definuje manžela jako pána manželčina těla a také správce jejího majetku – „*Vir enim non solum corporis, immo bonorum uxoris dominus est et rector*“.¹⁴ Stejné stanovisko je parafrázováno i na jiných místech tzv. Právní knihy písaře Jana z poloviny 14. století, jež představuje základní zdroj pro poznání platných dobových norem. Bylo zde dále jasně stanoveno, že manželka nemůže pořizovat testament týkající se určitého vlastnictví, jmenovitě věna, šatstva a šperků, bez souhlasu svého manžela, který je správcem všeho majetku.¹⁵ Pokud zkoumáme testamenty dochované ze středověkého

11 Za všechny alespoň Barbara A. HANAWALT, *The Wealth of Wives. Women, Law, and Economy in Late Medieval London*, Oxford – New York 2007; Cordelia BEATTIE – Matthew Frank STEVENS (edd.), *Married Women and the Law in Premodern Northwest Europe*, Suffolk 2013.

12 Podrobné vymezení viz Ivan ŠTARHA, *Okruh brněnského městského práva v době předbělohorské*, Brno v minulosti a dnes 8, 1966, s. 172–188.

13 Ke genezi městských práv u nás v období před první kodifikací přehledně a s kompletní bibliografií P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí*, s. 18–35.

14 Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, Brno 1990 (dále jako *Právní kniha I*), s. 312, č. 495, podobnou formulaci nalezneme i pod číslem 498 na této straně. K tomu také Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001, s. 269–271. Manželovo poručení nad jeho ženou je jinak v brněnském kontextu výjimkou, protože v jiných případech (svobodné dívky, vdovy) zde není přímo doloženo, srov. Gertrud SCHUBART-FIKENTSCHER, *Das Eherecht in Brünner Schöffebuch*, Stuttgart 1935, s. 90–92.

15 „*In iudicio civitatis est sententiatum, quod mulier existens uxor de dote, vestibus, peplis et consimilibus, que apud iuristas parafernalia vocantur, seu clenodiis et rebus quibuscumque nichil legare nullumque*

Brna, zjistíme, že nemáme k dispozici téměř žádné poslední vůle žen, které by byly v okamžiku jejich sepsání vdané. Zhruba tři čtvrtiny dochovaných kšaftů byly sepsány muži, přičemž přes 70 % z nich bylo v té době ženatých. Situace kšaftujících žen se významně lišila – drtivá většina z nich byly vdovy a ve zbylých případech (jednotliviny) se jednalo o ještě neprovdané dívky.¹⁶

Výše naznačená optika, tedy právně proklamovaná dominantní role manžela jako pána manželčina těla, kterou známe i z jiných lokalit, limitovala mimo jiné také možnosti žen dovolat se u soudu nápravy v případě soužití s brutálním partnerem, jak svědčí mnohé případy (nejen) z našich středověkých i novověkých měst. Můžeme přitom navíc odůvodněně předpokládat, že drtivá většina případů tohoto charakteru zůstala stejně jako dnes navždy uzavřena za dveřmi domovů. Uplatňovat dnešní optiku pro posuzování těchto případů „domácího násilí“ by bylo samozřejmě ahistorické, nicméně ze samotné skutečnosti, že se dostaly před církevní (a případně městské) soudy, je zřejmé, že existoval dobový konsensus, byť v praxi jistě mimořádně flexibilní, o přípustné míře fyzického násilí mezi manželi.¹⁷ Kupříkladu světské autority v Brně tak nezpochybňovaly to, zda může manžel svou ženu fyzicky trestat, ale řešily pouze formu a intenzitu trestu, čili přípustnou a akceptovatelnou míru bití.¹⁸ Je zjevné, že stupeň násilí byl při tomto nastavení podmínek v některých domácnostech enormní.

Bohatý brněnský měšťan Jiří Ferreus (v sekundární literatuře také jako Georg Eisnen) systematicky a mimořádně krutě týral svou mladinkou manželku, jež byla dcerou městského radního Petra Smelclina. Rodiče dívky i městské autority se jej snažili mírnit, ale nic zásadního nepodnikli, a tak se situace zhoršovala až do chvíle, kdy se po pokusu o uškrcení dívce podařil útěk zpět k rodičům, a ti manžela posléze úspěšně žalovali u markraběte a manželství bylo ukončeno. Je zajímavé, že se v tomto případě rodiče dívky neobrátili na církevní soud (resp. nevíme o tom, že by tak učinili), kam by jinak podle

testamentum facere potest sine consensu mariti, qui sicut uxoris sit et bonorum omnium dominus est et rector“, *Právní kniha I*, s. 312, č. 498.

16 Viz M. ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Testamentární strategie*, s. 257.

17 K problematice manželských sporů v českých zemích srov. Božena KOPIČKOVÁ, *Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze*, *Documenta Pragensia* 13, s. 57–65; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Zápisy manželských sporů – nepovšimnutý pramen 15. století*, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi*, Praha 1991, s. 79–93; k témuž pro městské prostředí raného novověku Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Obraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011, s. 136–139.

18 Brněnští přísežní volili v souvislosti s případem Georgia Ferrea popsáním níže v textu výraz *virga discipline*, tedy disciplína proutku, jako povolený způsob fyzického trestu pro manželky, viz *Právní kniha I*, s. 314, č. 502. Podobný typ trestu – dvanáct ran proutkem nebo rukou – stanovuje právo také pro neposlušné nebo nepozorné žáky, srov. tamtéž, s. 225, č. 237.

analogických dobových dokladů mohli zamířit, ale na soud městský, resp. na markraběte. Pokud by se žalující strana obrátila na soud církevní, měla velkou šanci na úspěch, protože věk nevěsty (explicitně zmíněných deset let!) zdaleka neodpovídal minimální věkové hranici vyžadované církví pro vstup do manželství (12 let u dívek). Nedostatečný věk při sňatku byl přitom jedním z mála legitimních důvodů pro anulaci manželství. Byl snad právě tento (z pohledu církve) nedostatečný věk nevěsty, u dobových společenských elit nikoli neobvyklý, kterého si byli rodiče jistě dobře vědomi (a nesli tudíž na situaci svůj díl zodpovědnosti), důvodem, proč nehledali zastání u církevních, ale u světských autorit? Rozhodně však tento případ naznačuje, že jurisdikce církevních a světských soudů v oblasti manželského práva se dlouho překrývaly a že hranice kompetencí byly v praxi značně fluidní.¹⁹

Přímé doklady o věku manželů při vstupu do manželství jsou jinak velmi zřídka, ale podobně jako v severozápadní Evropě můžeme i v našich městech předpokládat sňatkový věk pohybující se u žen a mužů mezi 20 až 30 lety, přičemž ženy obvykle patřily na spodní a muži na horní hranici tohoto spektra.²⁰ Zvýšení sňatkového věku mělo pro městskou společnost v této geografické oblasti dalekosáhlé důsledky – zvyšovala se šance na individuální volbu manželského partnera, což ovšem neplatilo pro městské mocenské elity. Pozdější sňatky rovněž v jistém smyslu nahrávaly vyzrálosti rodičů pro vykonávání mateřské a otcovské role. Zároveň ovšem sňatky ve zralejším věku spolu s dalšími faktory generovaly v dlouhodobém horizontu menší počet dětí, což městskou populaci všude v Evropě činilo závislou na imigraci, neboť jinak by města populačně strádala.²¹ Tyto urbanizační podmíněné změny spolu s již zmiňovanou církví proklamovanou nutností souhlasu obou snoubenců pro vstup do manželství poněkud posílily roli nevěst, zvýrazněnou dále tím, že dívky mívaly ještě před sňatkem šanci získat cenné pracovní zkušenosti, které pak dále uplatňovaly v manželství.

19 Popis daného případu, který ve své době vzbudil ve městě a okolí značnou pozornost, viz *Právní kniha I*, č. 502, s. 313–314; Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993, s. 226–227. Tento případ reflektuje také brněnská Pamětní kniha, viz Miroslav FLODR (ed.), *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, Brno 2005 (dále jako *Pamětní kniha I*), s. 320, č. 847. Je rovněž zmiňován v sekundární literatuře, viz M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 152; Martin NODL – František ŠMAHEL (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 423; František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 342; naposledy Libor JAN (red.), *Dějiny Brna II. Středověké město*, Brno 2013, s. 305–306. K legitimním důvodům pro rozluky manželství z pohledu brněnského městského práva viz níže, poznámka 42.

20 Srov. E. ENNEN, *Ženy ve středověku*, s. 141; F. Opll udává pro Vídeň poloviny 16. století průměrný sňatkový věk mužů 24,5 a žen 21,9 let, srov. Ferdinand OPLL, *Leben im mittelalterlichen Wien*, Wien – Köln 1998, s. 31. B. Noodt udává pro středověký Lübeck 25 až 30 let pro muže a 15 až 18 let pro ženy, viz Birgit NOODT, *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*, Hamburg 2000, s. 263–265.

21 Srov. E. ENNEN, *Ženy ve středověku*, s. 141–142; J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 80.

Požadavek svobodného souhlasu ženy se sňatkem formulovalo zcela pregnantně a v souladu s kanonickými zásadami i jinými městskými právy také městské právo brněnské – každá žena, ať už vdova, dcera, nebo vnučka kteréhokoli z měšťanů měla mít možnost vstoupit do manželství s kýmkoli podle svého vlastního uvážení, v čemž jí neměl nikdo zabraňovat.²² Tato zásada je ostatně již součástí tzv. zakládacích práv města Brna z roku 1243, můžeme proto předpokládat, že představitelé obce měli od počátku zájem o korelaci městského a kanonického práva.²³ Tento požadavek byl však v praxi prosaditelný pouze u jednotlivců či rodin, kde primárním motivem pro uzavření manželského svazku nebyla sociální a majetková aliance; ve vyšších patrech společnosti byly sňatky pečlivě plánovány a vzájemná náklonnost snoubenců byla považována spíše za nadstandard, než za nezbytnou podmínku pro jeho uzavření. Existovaly velmi účinné mechanismy, jak děti přimět, aby si zvolily sňatkového partnera podle vůle rodiny, a nikoli podle vlastních preferencí. Doklad nacházíme například v testamentu Kateřiny, vdovy po Ondřeji Swanczelovi, která vedle finanční hotovosti určené synovi odkázala celý zbylý majetek dceři Barbaře s tou podmínkou, že má být poslušná vykonavatelů testamentu (*geschefflewthen*) a radních, a to především s ohledem na výběr sňatkového partnera, jinak jí z dědictví nemělo připadnout nic.²⁴

Některé ze sňatků však byly uzavřeny v důsledku oboustranných sympatií. V brněnském archivu se dochoval jeden dojemný důkaz takové situace: kadaňský měšťan Zikmund Teymer poslal list svému švagrovi Matesu provazníkovi, v němž ho informoval, že mu není neznámo, že mezi Matesovou sestrou a Zikmundovým přítelem vzniklo „počestné přátelství“ (*eine frewntschaft in Erenstande*) a že uzavřou manželství na svatou Kateřinu (25. 11. 1477). V této souvislosti Zikmund Matesa žádá, aby se neprodleně dostavil a vzal s sebou, koho bude chtít.²⁵ Také řada dobových testamentů svědčí o tom, že nejen každodenní spolupráce, ale i citové vazby mezi manželi byly intenzivní a naplněné, ať už jako pokračování předsvatební náklonnosti, nebo jako důsledek dlouhodobého harmonického soužití.

22 Přehled německých měst, která ustanovovala stejný požadavek, uvádí včetně datace G. SCHUBART-FIKENTSCHER, *Das Eherecht*, s. 29. K proklamaci svobodného souhlasu v okruhu brněnského městského práva srov. např. *Právní kniha I*, s. 261, č. 350–, [...] *in arbitrio vidue, filie vel neptis cuislibet civium est nubere vel non nubere cuicumque velit absque quodlibet impedimento.*“ K podmínkám snoubenců pro vstup do manželství podrobněji M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 267–269.

23 Srov. Miroslav FLODR (ed.), *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Brno 1993, [II Privilegium minus] s. 11, č. 10 – znění odpovídá v přestylizované formě paragrafu z *Právní knihy* citovanému v poznámce výše.

24 Miroslav FLODR (ed.), *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, Brno 2010 (dále jako *Pamětní kniha II*), s. 397, č. 798.

25 Archiv města Brna, fond A 1/2, inv. č. 645, list ze 17. 11. 1477.

Problematika manželského soužití, od podmínek a forem jeho uzavření přes podoby majetkového spoluvlastnictví, resp. společného jmění manželů, péči o děti až po jeho emocionální prožívání, je, jak naznačují předchozí řádky, velmi obsáhlá a komplexní. Její celistvě pojaté zpracování by vzhledem k diverzitě a bohatosti pramenné základny zdaleka přesahovalo cíle této studie. Zaměříme se proto dále jen na jeden z aspektů instituce manželství, který měl ovšem pro parametry partnerského soužití zásadní význam, a tím jsou majetkoprávní poměry mezi manželi, včetně správy společného majetku, a to především s ohledem na dispoziční práva manželek.²⁶

Sňatek neodvratně vedl ke vzniku nové rodinné jednotky, a bylo proto žádoucí, aby výchozí rodiny snoubence co možná nejvíce ekonomicky stabilizovaly a podpořily. Každý region a každé město se v tomto ohledu řídily poněkud odlišnými pravidly a zvyklostmi, základním východiskem však byla instituce věna, kterou středověk převzal z římského práva. Jak nevěsta, tak ženich, respektive jejich rodiče, přinášeli v ideálním případě určitý vklad v hotovosti nebo ve formě nemovitostí, který se měl stát základem pro novou rodinu a pomoci jí vybudovat zázemí.²⁷

Pro pochopení základních obrysů vzniku společného jmění manželů je proto nutné nastínit problematiku věna s ohledem na situaci v dané lokalitě, v tomto případě v okruhu brněnského městského práva.²⁸ Situaci ovšem ztěžuje fakt, že litera práva ani právní praxe nerozlišují přesně terminologii vztahující se k věnu, tedy část majetku, kterou přináší do manželství muž, od té, kterou poskytuje nevěsta. Užívají se promiskue termíny *dos* a *dotalicium*, v některých pasážích právních pramenů s upřesněním *dos (dotalicium) mariti* versus *dos (dotalicium) uxoris*. Není proto možné vždy přesně odlišit věno v klasickém slova smyslu, tedy majetek, který dostávala nevěsta od původní rodiny, římské *dos*, a část majetku označovaného jako *obvňění (Widerlegung)*, tedy majetek, který do společné domácnosti přinášel ženich. V oddíle *De dotalicio* brněnské Právní knihy je hlavní prostor věnován právě mužskému vkladu do manželství, jehož kompozice mohla být také poněkud složitější než v případě věna.²⁹ Část mohla být ve formě daru manželce věnována hned po prvním tělesném spojení, tedy přesně v duchu starogermánské instituce jitřního daru (*Morgengabe*).³⁰ O zakonzervování pojetí jitřního daru jako ceny za nevěstino panenství

26 Základní přehled o této problematice nabízí M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 271–275.

27 K instituci věna ve středověké společnosti přehledně Margaret SCHAUS (ed.), *Women and Gender in Medieval Europe*, New York – Oxon, 2006, s. 229–232.

28 K problematice věna jako jedné ze základních forem majetkových nároků dítěte P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí*, s. 81–93.

29 M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 271. K tomu podrobně, především s ohledem na *Morgengabe*, G. SCHUBART-FIKENTSCHER, *Das Eherecht*, s. 131–148. Podle autorky bývaly předmětem *Morgengabe* především nemovitosti, srov. tamtéž, s. 135.

30 Obecně k instituci *Morgengabe* v germánském právu srov. např. E. ENNEN, *Ženy ve středověku*, s. 36.

svědčí mj. formulace: „*Cum dotalicium equipolleat precio corpore deservito, eodem die, quo matrimonium carnali copula fuerit consumatum, est iuxta formam promissi plenarie persolvendum*“, doložená v brněnské Právní knize.³¹ Je zajímavé, že v o málo mladším Manipulu stejné proveniencie již odpovídající paragraf nenacházíme – je tedy možné, že se tento aspekt *Morgengabe* postupně přežil, ačkoli se s tímto termínem v dobových pramenech i nadále setkáváme. V roce 1461 odkázal Johan Hanko ve svém testamentu část vinice své manželce Kristýně s tím, že ji ženě věnoval již v souvislosti se sňatkem. Z užití formulace „*das ich ir gemorgengab hab*“³² však není zřejmé, zda se jednalo o obvěnění, přičemž využit byl pouze archaický termín, nebo o *Morgengabe* v původním slova smyslu. Z kontextu dalších několika příkladů tohoto užití daného termínu v mladší Pamětní knize a s přihlédnutím k absenci zmínek o této instituci v Manipulu se spíše kloním k prvnímu vysvětlení.³³

Obvěnění bývalo obvykle vyčleněno pro manželku v rámci manželova majetku jako finanční rezerva pro případ jeho úmrtí. Výše věna i obvěnění sice plně závisela na libovůli, resp. dohodě obou stran vstupujících do manželství, ve zkoumaném okruhu pramenů bylo však častější, že poměr obvěnění k věnu byl rámcově o třetinu vyšší.³⁴ Brněnské městské právo dále stanovilo, že nejprve má manželka nárok na obvěnění a pak až manžel na věno, resp. nebylo možno vyžadovat věno, dokud jí nebylo zajištěno obvěnění.³⁵ Primární věnné závazky muže vůči ženě i poměr věna k obvěnění (o třetinu nižší) se později staly pevnou součástí městského práva skrze pokus o unifikaci městského práva Brikcího z Licska a kodifikaci Pavla Kristiána z Koldína.³⁶ Zajímavý případ z právní praxe dokládá v této souvislosti zápis v Pamětní knize z roku 1413 – brněnský měšťan Jan Cwilling vymíňuje manželce Anně, kterou pojal legitimně „*in facie ecclesie*“³⁷ pro případ své smrti obvěnění ve značné výši 100 hřiven na svých statcích. Kdyby ovšem Anna zemřela dříve než on, měl její otec vyplatit jako věno polovinu z dané částky, tedy 50 hřiven.³⁸

31 Srov. *Právní kniha I*, s. 212, č. 188.

32 *Pamětní kniha II*, s. 373, č. 643.

33 Tamtéž, s. 390, č. 792; 489, 891.

34 *Právní kniha I*, s. 215, č. 200; Miroslav FLODR (ed.), *Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*, Brno 2008 (dále jako *Manipulus*), s. 52, č. 291. Je obtížné doložit dodržování této zásady v praxi, protože věno i obvěnění bývá složeno z nejrůznějších položek, jejichž hodnotu můžeme jen obtížně odhadovat. Případy, kdy jsou na obou stranách uvedeny peněžní částky, nicméně dodržování této zvyklosti potvrzují, viz např. *Pamětní kniha I*, s. 672–673, č. 2042.

35 *Právní kniha I*, s. 212, č. 190; *Manipulus*, s. 51, č. 280.

36 Na vazby mezi brněnským městským právem a oběma novověkými příručkami upozornila např. Michaela HRUBÁ, *Peníze v životě měšťanek v předbělohorském období*, *Theatrum historiae* 6, 2010, s. 272.

37 Ze zápisů *Právní knihy* je zřejmé, že v Brně té doby vedle sebe paralelně koexistovala jak církevní, tak světská forma uzavření manželství, srov. G. SCHUBART-FIKENTSCHER, *Das Eherecht*, s. 40–45.

38 *Pamětní kniha II*, s. 131, č. 347.

V brněnském právu se paralelně uplatňovaly dva přístupy k obvěnění – první z nich spočíval v tom, že žena na něj ztratila nárok s narozením prvního dítěte – muž se v tomto okamžiku stal pánem všech movitých i nemovitých statků a mohl s nimi naložit podle uvážení.³⁹ Tato zásada platila i v případech, kdy novorozenec těsně po porodu zemřel. Pokud ovšem žena porodila mrtvé dítě nebo zůstala před smrtí manžela bezdětná, měla na slíbenou částku či majetek plný nárok. Jednalo se tedy opět o způsob, jak zajistit vdovu v případě úmrtí manžela. Protože vyplacení věna (a v některých případech i obvěnění)⁴⁰ se v praxi zároveň většinou rovnalo dědickému podílu z majetku původní rodiny – jak o tom svědčí doložené výroky v kšaftech, že některé z dětí je v okamžiku sepisování testamentu již „odbyté“, tedy že již získalo (v souvislosti se sňatkem, odchodem do kláštera atp.) svůj podíl na rodinném majetku, a proto mu není nic dalšího odkazováno⁴¹ –, hrálo obvěnění roli určité finanční rezervy pro období, než se dotyčná žena případně dále provdala.

Druhý přístup k instituci obvěnění získával, jak vyplývá ze zápisů brněnských Pamětních knih, časem na významu a četnosti, což je s ohledem na naše téma podstatné zjištění. Manžel se v těchto případech ještě před sňatkem zavázal, že dá manželce část majetku bez ohledu na to, zda z manželství vzejdou potomci, či nikoli.⁴² Jako příklad můžeme uvést dohodu mezi Jindřichem Fuchsem,⁴³ který zaslíbil svou dceru Alžbětu Jakubovi de Schonstras. Ten jí pro případ svého úmrtí přislíbil obvěnění ve výši 60 hřiven na svém majetku bez ohledu na to, zda budou mít děti nebo ne: „*sive pueros sive non genuerit cum eodem*“.⁴⁴ Tento typ dohody byl pro manželku výhodnější, skýtal jí totiž záruku svobodné držby určitého podílu na majetku v případě manželova úmrtí nebo rozluky.⁴⁵ Pokud manžel věno slíbil, musel ho své ženě zajistit. Městské právo nicméně zmiňuje

39 *Právní kniha I*, s. 211–212, č. 184; *Manipulus*, s. 51, č. 273. Příklad z praxe, který přesně kopíruje daný postup, můžeme zaznamenat k roku 1356, viz *Pamětní kniha I*, s. 620, č. 1856.

40 V praxi máme pro Brno doloženy minimálně dva případy, kdy je pro chlapce určena hotovost, kterou získává v okamžiku svého sňatku, srov. *Pamětní kniha II*, s. 219, č. 561.

41 Podobné mechanismy byly popsány i pro jiná evropská města, např. pro středověký Londýn. Jak konstatovala B. Hanawalt, dědictví a věno zde byly úzce propojeny, protože z hlediska práva měla dívka dostat svůj podíl na rodinném majetku buď skrze odkaz v testamentu, nebo ještě za života rodičů při sňatku ve formě věna. Autorka zdůrazňuje, že tento trend, který můžeme pozorovat v severozápadní Evropě, kde dívky i chlapci mají téměř rovný nárok na rodinný majetek, je v prudkém kontrastu k právním praktikám ve Středozeří, kde byl silně preferován patrilineární vzorec transferu majetku. Srov. B. HANAWALT, *The Wealth of Wives*, s. 66–68. Doklady o výrazných rozdílech mezi Itálií a severozápadní Evropou předložil mezi jinými také David HERLIHY, *Opera Muliebra. Women and Work in Medieval Europe*, Philadelphia 1990, s. 154–167.

42 *Právní kniha I*, s. 212, č. 186.

43 Jednalo se o její druhý sňatek, jak uvádí Jaroslav MEZNÍK, *Jindřich Fuchs. Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století*, in: Týž, *Tvář stárnoucího středověku. Výbor článků a studií*, red. Tomáš Borovský – Martin Wihoda – David Kalhous – Demeter Malaták, Brno 2008, s. 158.

44 *Pamětní kniha I*, s. 375–376, č. 1047.

45 *Právní kniha I*, s. 212, č. 187; *Manipulus*, s. 51, č. 278.

i extrémní situace, kdy žena ztrácela nárok na obvěnění za všech okolností. Jednalo se o případy prokazaného cizoložství nebo usilování o manželův život či o podobně závažná provinění.⁴⁶ Kromě těchto deliktů však manželce v případě skonu manžela zůstával majetek, kterým mohla volně disponovat.

Jistou zvláštností brněnského práva byla skutečnost, že věno, resp. obvěnění mohlo být zřízeno až v průběhu trvání manželství.⁴⁷ Vedle litery práva o tom svědčí i příklady z praxe. Jeden typický zaznamenáváme v roce 1361, kdy měšťan Hainlin slíbil své manželce Kunhutě před dvěma přísežnými a množstvím svatebních svědků jako věno 30 hřiven ze svých statků pro případ své smrti.⁴⁸ Tento postup mohl mít několik variant, jak dokládá případ doložený k roku 1366, kdy Jan Křišťanův sice svojí manželce Kateřině vymíňuje na majetku velkorysou částku 80 hřiven, ovšem pokud by manželství zůstalo bezdětné, měla Kateřina polovinu z této částky vyplatit určeným osobám.⁴⁹ Vedle hotovosti pojištěné na majetku dostávaly ženy v této souvislosti především nemovitosti – domy, vinice či masné krámy,⁵⁰ bezpochyby s ohledem na jejich trvalejší hodnotu.⁵¹ V případě předčasného úmrtí manželky bývá v některých případech ustanoveno, aby daný majetek zůstal v držení manžela, snad s ohledem na možné nároky ženiných příbuzných.⁵² Jinak je ovšem zřejmé,

46 *Právní kniha I*, s. 212, č. 186–187; *Manipulus*, s. 51, č. 277. Není bez zajímavosti zmínit v této souvislosti, jaké byly právem uznávané důvody pro rozluku manželství ze strany manžela a manželky, o kterých nás text *Právní knihy* poměrně detailně zpravuje. Legitimní důvody pro rozluku manželství ze strany manžela zahrnovaly cizoložství manželky, dále skutečnost, že se jednalo o travičku, vražedkyni, podvodnici, svatokrádežnici, případně o pomocnici lupičů. Dále pak o takovou ženu, která bez vědomí a přes zákaz muže pobývala v noci mimo dům, nebo mu usilovala o život. Zmíněno je rovněž bití ze strany manželky a její spoluúčast na vzpouře proti králi. Pokud mohl manžel prokázat být jen jeden z uvedených důvodů, mohl si ponechat věno i předsvatební dary. V případě rozluky ze strany manželky byly podmínky nastaveny poněkud odlišně. Vedle cizoložství a nadměrného bití manželky jsou zde zmíněny případy veřejného ohrožení: lupičství, příprava povstání, travičství, plagiátorství, podplácení a rozmařilý život. A opět, pokud mohla manželka dokázat alespoň jeden ze jmenovaných přečinů, zákon jí dával svolení, aby užila rozvodu a mohla odejít od manžela a získat věno a veškeré předsvatební dary. Srov. *Právní kniha I*, s. 314, č. 502. V *Manipulu* odpovídající pasáž nenacházíme, je proto možné, že celá agenda týkající se rozluky postupně přechází pod pravomoc církevních soudů. Cizoložství ze strany manžela je ovšem velmi sporný argument, protože v jiném kontextu je doloženo, že se tohoto zločinu podle brněnského městského práva mohla dopustit pouze manželka.

47 K tomu srov. G. SCHUBART-FIKENTSCHER, *Das Eherecht*, s. 130; M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 272.

48 *Pamětní kniha I*, s. 379, č. 1060.

49 Tamtéž, s. 454, č. 1306.

50 Jeden z příkladů tamtéž, s. 456, č. 1310.

51 Tato praxe není ve vztahu k věnu v evropských městech u rodin, které si to mohly dovolit, nijak výjimečná, srov. B. HANAWALT, *The Wealth of Wives*, s. 56.

52 Viz např. *Pamětní kniha I*, s. 459, č. 1321. Brněnské městské právo na rozdíl od práva sasko-magdeburského nezná instituci tzv. ženského a mužského nábytku. K jejímu fungování v českých městech, kde se uplatnil vliv severoněmeckých práv, srov. Antonín HAAS, „*Ženský nábytek*“ v *magdeburské oblasti českého městského práva*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C,

že z pohledu brněnského práva patřil majetek, který si muž a žena přinesli do manželství, pouze jim a jejich dětem, původní rodiny jsou ve svých nárocích (ve srovnání s okruhem práva sasko-magdeburského) omezeny.⁵³ V praxi se ukazuje, že v některých případech získaly manželky k obvěnění přístup ještě za života manžela, jak dokládá například zápis z roku 1391. Markéta, manželka Martina de Vitis, investovala částku jí věnovanou (s vědomím svého chotě) do koupě ročního úroku u přísežných města Brna.⁵⁴ Do volného užívání dává obvěnění své manželce na počátku 15. století také Šimon Visschel, který zdůrazňuje, že s ním jeho žena může disponovat a odkazovat jej zcela podle své vůle.⁵⁵

Poslední dva příklady citované v souvislosti s obvěněním ukazují, že vedle společného majetku manželů, který spravoval muž, figuroval v některých rodinách také majetek, který byl výlučným vlastnictvím manželky. Jednalo se buď o majetek, který si do manželství přinesla jako své vlastnictví, což bylo důležité například v případech vícečetných sňatků, nebo šlo o majetek, který v průběhu manželství získala (např. dědictvím) výslovně do svého užívání,⁵⁶ případně se, jak již bylo řečeno, mohlo jednat o obvěnění, které dostala od svého chotě v době ještě před jeho smrtí. S ohledem na právem proklamovanou dominanci manžela nad ženou, jejím tělem a majetkem, se ovšem nabízí otázka, jaké měla žena k tomuto „svému“ majetku dispoziční právo a zda byly její rozhodovací pravomoci nějak okleštěny. Brněnské městské právo zaujímá v této souvislosti poněkud ambivalentní postoj a v jistém rozporu s jinými výroky ustanovuje, že s manželčíným výlučným majetkem mohl muž nakládat jen s jejím souhlasem.⁵⁷ Nicméně pokud se rodina ocitla ve finanční tísní a manžel již vynaložil všechny vlastní finanční prostředky⁵⁸ a pokud urgentní nedostatek prostředků nebyl způsoben jeho neochotou pracovat, nedbalostí či hráčskou vášní a podobnými „nečestnými důvody“, mohl i přes manželčín nesouhlas

řada historická, C 7, 9, 1960, s. 141–150; M. HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu*, především s. 62–73; Jan MAREŠ, *Ženská výbava v litoměřickém městském právu v předhusitské době*, *Porta Bohemica* 4, 2007, s. 54–91.

53 K podobným závěrům dospěl při analýze pramenů bydžovské a plzeňské provenience také John KLASSEN, *Household composition in medieval Bohemia*, *Journal of Medieval History* 16, 1990, s. 61.

54 *Pamětní kniha II*, s. 39, č. 87.

55 Tamtéž, s. 79, č. 218.

56 Pamětní knihy uchovaly zmínky o několika takových případech, například ten z roku 1354, kdy Petr Wisschaver ve svém testamentu vyčlenil dvůr v Králově Poli pro Annu, manželku Johanna de Recz a její dědice: „*Item dominus Petrus Wisschaveri redemit curiam in Chunigsveld et omnia bona sua a domina Anna, uxore Iohannis de Recz, et hereditibus suis, ita quod de cetero de nullo habent eum impetere*“, *Pamětní kniha I*, s. 234, č. 583, analogicky k tomu tamtéž, s. 154–155, č. 321.

57 Jak dokládá ve vztahu k obvěnění např. naučení vydané Brněnskými pro Kroměřížské – „[...] *quod est introductum in favorem persone, sicut verbi gracia si maritus assignavit uxori aliquam hereditatem pro dote, illam, nisi consenciat, nec vendere nec alienare potest*“, *Právní kniha I*, s. 349, č. 596.

58 Jak měl podle litery práva učinit nejprve, viz *Právní kniha I*, s. 213, č. 191; *Manipulus*, s. 51, č. 281.

její majetek použít.⁵⁹ Pokud měla žena vůči svému manželovi a jeho správě společného majetku výhrady, mohla ovšem u přísežných města žádat nápravu.⁶⁰

Je velmi obtížné hodnotit z dnešního pohledu manipulační prostor, který měly (movité) měšťanky ve vztahu k manželskému jmění. Pozice muže jako jeho správce byla nezpochybnitelná, což se projevilo například v nařízení, že manželky nesměly bez svolení svého manžela pořizovat testament, a to dokonce ani o osobních věcech (*paraphernalia*) přesahujících určitou hodnotu.⁶¹ Spolu s právy měl však manžel za společný majetek také odpovědnost – společné dluhy i dluhy manželů oboustranně uznané musel jako jeho správce hradit on.⁶² Na druhou stranu však právo jasně připouští existenci majetku, jež má ve svém výlučném vlastnictví pouze žena, k němuž má manžel ztížený přístup.

Sledujeme-li obrysy majetkového spoluvlastnictví manželů na základě právní praxe, zjišťujeme, že tendence odlišovat původ jednotlivých součástí společného jmění je až překvapivě silná. S případy, kdy je rozlišen majetek manžela a manželky se setkáváme v berních knihách brněnské, ale také znojenské provenience.⁶³ V brněnských rejstřících jsou manželky ojediněle uvedeny jako plátkyně berně po boku svých mužů. Například roku 1348 přispíval na sbírku v první, tzv. Brněnské čtvrti sladovník Reinhard těsně následován svou manželkou, která měla uhradit samostatnou částku, a je tedy zjevné, že buď byla ekonomicky aktivní nezávisle na svém muži, nebo, a to je mnohem pravděpodobnější, vlastnila nemovitý majetek, z něhož musela odvést daň. Oba spláceli postupně, jak je ze zápisu zřejmé, přičemž evidence splátek je vedena odděleně.⁶⁴ Brněnské a znojenské berní knihy a rejstříky svědčí o tom, že nejčastějším typem nemovitosti v rukou středověkých měšťanek bývaly vinice, respektive části vinic. V dodatečném seznamu vinic registrovaných v Brně v rejstříku z roku 1365 jsou jako majitelky vinic uvedeny dvě: Ysalda, manželka měšťana Oldřicha, která vlastnila vinici v Křepicích, a Aluša, manželka tamního pekaře, jíž patřila půlka vinice v Blučině.⁶⁵

Nejlépe ji ale můžeme sledovat v kšaftech, kdy se nežádka setkáváme s formulacemi upřesňujícími původ jednotlivých nemovitostí, což dokládá, že povědomí o tom, kdo co do svazku ze své původní rodiny přinesl, bylo silné. Jako typický příklad můžeme zmínit

59 *Právní kniha I*, s. 213, č. 195; *Manipulus*, s. 52, č. 285. Stejně normy jsou uplatňovány i v soudobé Jihlavě a Praze, srov. G. SCHUBART-FIKENTSCHER, *Das Eherecht*, s. 166.

60 *Právní kniha I*, s. 213, č. 192; *Manipulus*, s. 51, č. 282.

61 *Právní kniha I*, s. 312, č. 498; *Manipulus*, s. 120, č. 745. Jak jsme ovšem mohli sledovat v případě Šimona Visschela, bylo možné, aby dal manžel své ženě svobodu kšaftovat s určitým majetkem zcela podle své vůle.

62 M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 274.

63 Srov. Karel POLESNÝ, *Dědické knihy města Znojma z roku 1363 a 1397*, Znojmo 1928, s. 34 a 35.

64 Bedřich MENDL (ed.), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 87.

65 Tamtéž, s. 416.

kšaft Mikuláše Puchaly, v němž odkazuje své manželce Ludmile „*vše, co mu přinesla*“, a ještě něco přidává „*ze svého majetku*“.⁶⁶ Ještě výrazněji pak byl oddělován společný majetek od toho, který měli partneři ve svém výlučném vlastnictví. Když například v prosinci roku 1415 kupují Mikuláš z Třebové, jeho manželka Markéta a jejich dědicové dům, je do zápisu o koupi vtělena věta, že Mikuláš doznává, že prostředky na koupi domu pocházejí od jeho manželky.⁶⁷ Je tedy pravděpodobné, že se v tomto případě jednalo o výlučné vlastnictví manželky, která je investovala do společné transakce, bylo ale nutné tuto skutečnost v zápise zdůraznit, aby byl patrný její souhlas. Podobně můžeme interpretovat zápis prodeje domu, který sice realizoval manžel, ale výslovně zdůrazňoval, že tak činí z vůle své manželky. Jednalo se tedy pravděpodobně i v tomto případě o její vlastní majetek.⁶⁸ Podobné doklady nacházíme i v předchozím století – Kateřina, manželka měšťana Pluetlina, prodala v roce 1360 „svou“ vinici v Hustopečích Pešlinu Smelczlinovi za 40 hřiven.⁶⁹ Než se Aluša, manželka hrachovníka Miloty, vydala na pouť do Cách, odkázala svůj dům synovci Mikulášovi pro případ, že by se už nevrátila. Činila tak ovšem za přítomnosti a se souhlasem svého manžela.⁷⁰ Podobně postupovala také Kateřina, manželka Fridlina mečíře, která odkázala své dceři Kunhutě svůj dům a vinici pro případ smrti. Učinila tak opět za přítomnosti svého manžela a bez toho, aby projevil s jejím počínáním nesouhlas.⁷¹ V obou případech z užitých formulací cítíme potřebu pojistit si postoj manžela s proběhlými transakcemi s ohledem na možné budoucí spory. Je pravděpodobné, že tyto případy jsou odrazem praxe opakovaných sňatků, kdy matky/znovu provdané vdovy disponují majetkem, který dětem náleží z jejich původních svazků.

Jeden z nejexplicitnějších dokladů tendence odlišovat majetkové vklady manželů představuje česky formulovaný kšaft Jana Holého zapsaný do městské knihy k roku 1478. Jan činí svou manželku Annu poručnicí nad majetkem a zdůrazňuje mimo jiné, že si váží toho, že předala do jeho správy svůj majetek, který dostala po své matce.⁷² Tuto pasáž zde kvůli zdůraznění absolutní volnosti Anny s tímto majetkem disponovat, tak jak ji vnímal Jan, cituji v úplnosti: „*Také že ona svého statku spravedlivého, kterýž se jíe po jejie mateři, panie Uršule Barchanikové nebožky, jejiežto dušičce panbuoh rač milostiv*

66 „*Item zum allerersten schaff ich meiner allerliebsten Hawsfrawen Ludmilla alles, daz sy zu mir pracht hat, es sey vil ader wenig, clain vnd gros, nichts awsgenomen. Vnd von meinem gut schaff ich ir [...]*“, *Pamětní kniha II*, s. 148, č. 388.

67 „*[...] confessus est eciam ipse Nicolaus, quod pecunia, pro qua eandem domum comparavit, ab uxore sua devenisset*“. Tamtéž, s. 479, č. 881.

68 „*Nicolaus Procopp de voluntate domine Katherine Schipin Schellenberg, uxoris sue, vendidit domum suam acialem in plathea Menezensi*“. Tamtéž, s. 192, č. 508.

69 *Pamětní kniha I*, s. 478, č. 1377.

70 Tamtéž, s. 90, č. 145.

71 „*presente et non contradicente marito Fridlino*“, Tamtéž, s. 478, č. 1380.

72 Jak ostatně svědčí její testament, viz *Pamětní kniha II*, s. 360–362, č. 750.

býti, podle poručenství učiněného a v knihy městské vepsaného, dostal; s kterýmžto je poručeným statkem moc a právo měla všecko učiniti, co by se líbilo a zdálo, bez mé a i všelikterakých lidí překážky přede mnú nekryjící, mně jej dobrovolně poddala.⁷³ Přestože správu společného majetku zajišťoval manžel, existovala, jak jsme poukázali, pro manželku a její blízké právní cesta, jak v případě jeho špatné správy dalšímu rozchvacování zamezit. Jak dále demonstrují uvedené příklady z právní praxe, byli si měšťanští manželé a manželky dobře vědomi, jaký majetek je společný a jaké jeho součásti náleží jim osobně. Pokud tento majetek měšťanky poskytly ke společnému užívání, nepovažovali to jejich manželé (přínejmenším někteří) automaticky za samozřejmost. Měšťanky se pod tímto zorným úhlem nejeví jako pouhé mediátorky majetku mezi rodinami, ale jako aktérky, které o něm aktivně rozhodovaly, a to i v roli manželek, tedy v době, kdy bylo jejich samostatné konání z pohledu práva značně omezeno.⁷⁴ Je ovšem nutné zdůraznit, že privilegium rozhodovat o svém majetku se týkalo pouze majetné výšece obyvatelek středověkého města.

Specifické případy představují vzájemné dispozice majetku mezi manželi. Nejčastěji se jedná o situace jeho vzdání pro případ smrti jednoho z nich. V roce 1376 tak odkazuje Alžběta svému manželovi Mořicovi před plnou městskou radou svůj dům, a to pouze pro případ, že by zemřela. Pokud by však jako první zemřel Mořic, měl dům připadnout zpět Alžbětě.⁷⁵ Podobnou taktiku zvolili také švec Mikuláš se svou manželkou Kunhutou, kteří se na konci 40. let 14. století společně vydávají na pouť do Říma a pro případ, že by se jeden z nich nevrátil, si vzájemně vzdávají majetek.⁷⁶ Společné testamenty manželů, které jsou doloženy i v jiných městech a bývají interpretovány jako snaha pojistit si společné jmění manželů, jsou jinak v jihomoravském kontextu doloženy spíš řídké.⁷⁷

Ačkoli poručnictví manžela nad jeho družkou a správa společného jmění byla podle litery práva pevně ukotvena v jeho rukou, je zřejmé, že v praxi byl manipulační prostor měšťanských manželek nastaven o poznání volněji. Pokud manžel svým chováním vážně ohrožoval prosperitu rodiny, existoval legální způsob, jak převést správu majetku na ženu.⁷⁸ Je tedy zřejmé, že městské autority v těchto případech upřednostnily praktické ohledy, respektive snažily se ochránit ekonomickou prosperitu rodiny, nad kulturní normou

73 Tamtéž, s. 387, č. 791.

74 Roli měšťanských manželek jako zprostředkovatelek převodu majetků mezi rodinami v souvislosti se středověkým Londýnem zdůrazňuje B. HANAWALT, *The Wealth of Wives*, s. 160.

75 *Pamětní kniha I*, s. 276, č. 715.

76 Tamtéž, s. 570, č. 1678.

77 Brigitte KLOSTERBERG, *Zur Ehre Gottes und zum Wohl der Familie – Kölner Testamente von Laien und Klerikern im Spätmittelalter*, Köln 1995, s. 31–34.

78 Pokud ji městští přísežní uznali za způsobilou, tedy za „rozvážnou, prozíravou, počestnou a duševně bystrou“ („*circumspecta, provida et honesta*“), mohla se manželka ujmout správy rodinného jmění. Jednalo se o případy, kdy manželovo fyzické nebo psychické zdraví tuto odpovědnost vylučovaly.

dominance mužského pohlaví. Právní prameny také naznačují způsoby, díky nimž si mohly manželky udržet nebo získat pod svou kontrolu majetek v neomezené výši ještě za života manžela. Konkrétně se jednalo o předmanželskou dohodu, dědictví a obvěnění. Jak jsme se pokusili ukázat na vybraných příkladech, tyto strategie byly manželskými páry využívány v praxi a posilovaly ekonomickou pozici manželek. Pokud vezmeme do úvahy všechny tyto faktory, vdané ženy se přestávají jevit jako pouhé zprostředkovatelky majetku mezi měšťanskými rodinami, ale vystupují jako aktivní účastnice jeho správy. Zdá se, že řada manželských svazků v této době již nakročila na cestu od poručnictví k partnerství, což se může zračit i v tom, že kupní smlouvy a jiná právní pořízení bývají běžně uzavírány jménem celé rodiny, přičemž oba manželé bývají výslovně jmenováni.

Summary

Guardianship or Partnership? Status of Wife and Property Co-ownership of Spouses in Medieval Brno

The administration of the joint property of a spouse was nominally in the hands of her husband. His guardianship over wife is repeatedly emphasised in the contemporary normative sources. However, if the husband seriously threatened the prosperity of the family there existed legal ways for a wife to stop him and even substitute him as property administrator. In this respect the urban authorities favoured economic factors over rigid gender restrictions. Legal sources also suggest various ways by which the wives could get part of estates under their direct control, namely prenuptial agreement, bequest and dower. Dower was protected by law within the community property and wives could get access to it even during their husband's lifetime. As we attempted to show using concrete examples, these strategies were used in the actual practice and, undoubtedly, strengthened

the economic status of wives. Certain testamentary statements imply that there existed strong awareness of what property came from whom, *nota bene* which estates are part of the joint property and which belong to singular spouses. Taking in consideration all these factors, wives cease to look like mere mediators of the family property but as active participants in the process of its management. This tendency seems to intensify over time and appears to be moving the contemporary concept of urban marriage from patriarchy to partnership. That trend is traceable also in contemporary written agreements, such as property sales and purchases, where families are represented by the husband and the wife – both of whom performed legal acts jointly and hence are explicitly named side by side.